

La Setmana Tràgica. L'esclat de l'anticlericalisme

XAVIER FORASTER

Historiador

Aquest any es commemoren els cent anys dels fets de la Setmana Tràgica que van commocionar l'Espanya d'Alfons XIII provocant la primera gran crisi política del regnat i que culminaven una dècada de gran mobilització anticlerical, agitació obrera i profund descontentament social. A parer de l'autor, els fets de la Setmana Tràgica no anaven en la direcció de la relativa modernització de la vida política del moment. La vaga general amb què s'inicia no deriva cap a una revolució política moderna, sinó cap a una revolta de caràcter anticlerical i essencialment decimonònica.

Els fets de la Setmana Tràgica, ocorreguts a Barcelona i altres ciutats de Catalunya entre el 26 juliol i el 1 d'agost de 1909, són ben coneguts. El 9 de juliol d'aquell any les cabiles del Rif marroquí van atacar el ferrocarril de Melilla a les mines que estaven sent explotades amb capital espanyol. L'exèrcit espanyol va respondre a l'atac i es va iniciar una escalada de violència progressiva. El Govern presidit pel conservador Maura va decidir, dos dies després, enviar reforços, i va cridar a files els reservistes. Aquests fets van provocar gran descontentament amb molts sectors de la població que rebutjaven les hostilitats militars i volien que el Govern no envies més tropes. El Partit Socialista Obrer Espanyol, presidit per Pablo Iglesias, va convocar el primer míting a Madrid en protesta contra la guerra el mateix 11 de juliol, al qual seguirien altres amb amenaça d'una vaga general.

A Barcelona, el diumenge 18 de juliol, coincidint amb el Congrés de la Federació Socialista Catalana, es produeixen violentes manifestacions en embarcar cap al Marroc el Batalló Reus. És important recordar que els reclutes que podien pagar una quota de 1.500 pessetes, quantitat absolutament inabastable per a les classes populars, quedaven lliures del servei militar. A més, cal tenir en compte que la família dels obrers quedaven absolutament deseparades econòmicament en perdre el jornal del cap de família. La irritació popular arribava al seu més alt grau amb el repartiment de medalles religioses, escapularis i cigarretes per part de les dames de l'alta societat, com la marquesa de Comillas, el marit de la qual era un dels principals magnats del país amb grans interessos econòmics, des de diverses vessants, en el conflicte militar que començava i a més era un dels màxims exponents del clericalisme militant, finançador de moltes activitats propagandístiques de l'Església catòlica.

Els aldarulls i xocs amb la policia continuaren el dies següents amb una radicalització creixent de l'ambient

atit per la premsa d'esquerres. Agitadors obrers de diverses tendències van començar a preparar aquells dies una vaga general però la principal organització sindical del moment a Barcelona, Solidaritat Obrera, va prendre la decisió de no participar-hi oficialment. Aleshores es va constituir un comitè de vaga integrat per Rodríguez Romero com a representant dels anarquistes, Miguel Villalobos Moreno com a representant del sindicalistes, tot i que no tenia cap càrrec representatiu a la Solidaritat Obrera, i el dirigent de la Federació Socialista a Catalunya Antoni Fabra Ribas. El Comitè es va constituir el dissabte, 24 de juliol, i va impulsar una vaga general pel dilluns, 26 de juliol.

La vaga va ser un èxit, la protesta es va estendre immediatament per quasi tots els centres industrials i algunes localitats agrícoles de Catalunya (en algunes ciutats tan importants com Sabadell els revoltats es van apoderar en el dies següents de l'Ajuntament i van proclamar la República). El Comitè es va apropar als dirigents del Partit Radical, que aleshores era, amb diferència, el partit polític amb més influència entre les masses obreres per tal d'aprofitar el moviment i que portés a una aturada de la guerra i a la proclamació de la República. El seu líder, el famós Alejandro Lerro, estava a l'exili a l'Argentina i tornava en aquell moment a Espanya, per la qual cosa les converses es van portar amb Emiliano Iglesias, lloctinent de Lerro i regidor a l'Ajuntament de Barcelona, on el Partit Radical era la minoria majoritària però l'alcalde era un membre del partit conservador: Coll i Pujol. Iglesias no veia clara l'oportunitat d'explotar a gran escala el moviment que s'estava produint a Barcelona.

Per altra banda, el Governador Civil maurista Ossorio y Gallardo mantenia una forta discrepància i rivalitat amb el ministre de Governació La Cierva i amb el capità general de la IV Regió Militar general de Santiago, la qual cosa el va portar a dimitir el mateix dilluns 26 i el

comandament va ser assumit completament pel capità general, desconegut de la situació política a Catalunya, qui va declarar l'estat de guerra i va demanar reforços militars.

La protesta obrera, els dies següents a la reeixida vaga general, es va dirigir ben aviat, de manera sobtada, no contra burgesos, ni la banca ni els edificis de l'autoritat estatal, sinó contra esglésies, convents, establiments de ensenyança i beneficència dirigits per les ordes religioses. Sembla molt probable que dirigents extremistes del Partit Radical, els "jóvenes bárbaros", coneguts principalment pel seu anticlericalisme, un tret característic essencial de tot el Partit Radical, lideressin les accions contra aquestes institucions durant aquells dies. En general es pretenia cremar els edificis respectant la integritat física dels religiosos (a molts d'ells se'ls va advertir del atac imminent i van abandonar voluntàriament els seus edificis) i cremar altres béns: joies, diners, valors. No obstant, la revolta va acabar sent molt sagnant, i es van produir al llarg de la setmana al voltant d'un centenar de morts i centenars de ferits entre els revoltats i la població, entre les forces d'ordre públic es van produir poques morts i unes desenes de ferits, entre els religiosos els morts foren tres¹.

Després dels primers dies de passivitat per part del capità general, van arribar els reforços militars. Donat l'aïllament de Barcelona, la protesta de la qual no va ser seguida fora de Catalunya i que, a més, el moviment va ser presentat pel ministre La Cierva com un acte separatista, es va produir amb relativa facilitat l'esclafament de la revolta i el 2 d'agost els obrers van tornar a la feina amb normalitat.

Com a conseqüència de la revolta van ser destruïts una bona part dels edificis religiosos de Barcelona². Es va iniciar aleshores la repressió. Pel Govern era imprescindible fer un càstig exemplar que dissuadís de futurs intents revolucionaris. Per assolir aquesta finalitat es van produir les quatre primeres execucions dictades pels consells de guerra. Els executats, declarats culpables d'un delictes de sedició foren: José Miquel Baró, líder de la revolta a Sant

Andreu, executat el 17 d'agost; Antoni Malet Pujol, per cremar objectes d'una església i disparar contra les Forces Armades, ho fou el 28 d'agost; Eugenio del Hoyo, guarda de Seguretat que va disparar contra una patrulla de l'exèrcit, el 13 de setembre, i Ramón Clemente García, carboner deficient mental, que havia ballat amb el cadàver d'una monja per haver ajudat a la construcció d'una barricada, el 4 d'octubre. Cap d'ells havia estat acusat d'haver matat ningú. La interpretació general és que els jutges militars van voler fer un càstig exemplar escollint un individu culpable de cada tipus de delictes.

A més, es van processar 1.725 persones; hi va haver nombroses condemnes a mort, però finalment se'n van executar cinc; també van haver-hi desenes de condemnes a penes de presó i unes dues mil persones van marxar a l'exili³. A més, van ser suspesos periòdics d'esquerra i clausurats més de 150 centres culturals obrers i escoles laiques. Però l'acte repressiu més important, sens dubte, va ser la cinquena execució, la de Francesc Ferrer i Guàrdia, produïda el 13 d'octubre al castell de Montjuïc, condemnat com autor i cap de la revolta.

Ferrer, fundador de l'Escola Moderna, laica, difusora del lliurepensament, frontalment oposada al clericalisme, havia estat relacionat el 1906 amb l'atemptat perpetrat per l'anarquista sabadellenc Mateu Morral contra els reis Alfons XIII i Maria Victòria a Madrid (la seva real implicació mai no ha estat del tot aclarida i és encara avui discutida). En conseqüència, tant per les seves idees com per ser impulsor de les escoles laiques odiades per l'Església catòlica i els clericals, com per les seves relacions i el seu comportament privat (havia tingut relacions amoroses amb diverses amants), i el seu important patrimoni que li permetia finançar activitats en defensa de la seva ideologia, entre altres motius, Ferrer i Guàrdia era un enemic a batre per les forces conservadores.

En el moment de la seva execució va tenir un comportament exemplar. A l'actualitat és absolutament majoritària l'opinió que Ferrer no va ser ni el responsable ni un dels principals instigadors de la Setmana Tràgica, sinó un excel·lent "cap de turc", tant per les forces governamen-

¹ Les xifres exactes difereixen segons els autors. Podeu consultar Romero Maura, J.: *La Rosa de Fuego*, Ediciones Grijalbo, 1974, p. 515 i ss. I J.B. Culla i Clarà a l'Enciclopèdia Catalana.

² CONNELLY ULLMANN, J.: *La Setmana Tràgica*, Editorial Ariel, 1972, p. 511, parla de menys de la meitat citant fons polítiques de l'època J.B.

Culla i Clarà considera que van ser 80 edificis religiosos, la meitat dels existents a Barcelona, Enciclopèdia Catalana.

³ CONNELLY ULLMANN, ibid., p. 508 i 513 i ss. J. Avilés a *Francisco Ferrer y Guardia. Pedagogo anarquista y mártir*, Ed. Marcial Pons, 2006, p. 236, dona xifres semblants citant Salvador Canals, analista polític del moment.

tals que necessitaven un culpable exemplaritzant i també passar comptes pels dubtes creats arrel de l'atemptat contra el rei, com pels dirigents radicals que es treien de sobre tota sospita transmetent-la a Ferrer. Es va tractar doncs d'un assassinat polític encobert per formalitats jurídiques.

Es va organitzar aleshores una enorme protesta a l'estranger (en molta menor mesura i posterior a Catalunya i Espanya) i es va presentar a Ferrer com un intel·lectual insigne executat per intransigència. Una dels qüestions més debatudes és la de la real vàlua intel·lectual de Ferrer, la qual cosa excedeix en molt els límits d'aquest article. Sembla exagerada la categoria com a pensador insigne que se li va atribuir en aquell moment a l'estranger, però és innegable el sentit innovador de les seves idees pedagògiques difoses per la Escola Moderna: coeducació, respecte acurat a la infància, insistència en la llibertat com idea cabdal són alguns dels seus trets característics. Va ser, en definitiva, una figura representativa de l'esquerra catalana, espanyola i europea de principis del segle XX i es va acabant convertint en un veritable màrtir laic per l'esquerra i objecte d'abominació per la dreta

Les conseqüències polítiques

El Govern Maura va rebre les conseqüències de la protesta i, en presentar el líder conservador "pro forma" la seva dimissió a Alfons XIII pocs dies després de l'execució de Ferrer i en plena campanya internacional, aquest l'acceptà, amb gran sorpresa per Maura. D'aquesta manera, el rei intervenia directament en el sistema parlamentari per primer cop a la Restauració.

El "gobierno largo" conservador (1907-1909) arribava al seu termini i era anomenat com a cap de Govern el liberal Moret. S'iniciava també la campanya del "Maura no" amb la intenció d'aïllar políticament aquest polític i el seu grup de seguidors; va ser la primera campanya d'opinió pública a gran escala amb èxit. Pocs mesos després, es produiria també la caiguda de Moret i la seva substitució per Canalejas, també del partit liberal, que va dur a terme l'intent més important de la Restauració de convertir l'Estat espanyol amb un Estat més laic però que finalment també va fracassar.

En el camp polític, fora del torn dels partits dinàstics la Setmana Tràgica va afavorir la formació la conjunció republicano-socialista el novembre de 1909 de la qual formava part el Partit Radical de Lerroux. El moviment obrer va ser fortament reprimit, la qual cosa va fer impossible un sindicalisme fort amb drets reconeguts dintre del sistema, donant la raó a aquells líders que proclamaven que només era possible l'acció revolucionària, i així el moviment es radicalitzà en els anys següents afavorint el corrent anarcosindicalista.

El moviment obrer va ser fortament reprimit, la qual cosa va fer impossible un sindicalisme fort amb drets reconeguts dintre del sistema, donant la raó a aquells líders que proclamaven que només era possible l'acció revolucionària, i així el moviment es radicalitzà en els anys següents afavorint el corrent anarcosindicalista

La Setmana Tràgica va accelerar la dissolució de la Solidaritat Catalana, moviment iniciat amb tant d'èxit i esperances el 1906

A Catalunya va ajudar a l'enfortiment, al menys a curt termini, del Partit Radical, que va obtenir excel·lents resultats electorals tant a les eleccions locals de desembre com a les generals de maig de 1910, prenent sense embuts la bandera de la defensa dels fets de juliol i anomenant-la "Setmana Gloriosa". Lerroux triomfava finalment en el seu intent de crear una mena d'"affaire Dreyfus" espanyol.

En canvi, va accelerar la dissolució de la Solidaritat Catalana, moviment iniciat amb tant d'èxit i esperances el 1906, ja ferit de mort des de les eleccions parcials a Barcelona de desembre de 1908. La Lliga Regionalista, que havia donat un fort suport al Govern conservador en tota la seva actuació a la Setmana Tràgica, va patir una desfeta a les eleccions municipals de desembre de 1909, i a les generals de maig de 1910. Cambó, per exemple, va perdre l'acta de diputat en no sortir escollit pel districte de La Bisbal. En aquestes eleccions generals va concórrer per primer cop la Unió Federal Nacionalista Republicana (UFNR), creada el mes anterior i que aplegava els nacionalistes republicans, els federals i els republicans solidaris, obtenint uns bons resultats. En aquell moment tenia un gran potencial, però en els anys immediatament posteriors va acusar fortes tensions internes. Aquestes eleccions de maig de 1910 es poden considerar, doncs, l'acta de defunció de la Solidaritat Catalana.

L'Església catòlica i el món conservador català, amb la Lliga Regionalista al capdavant, van expressar la seva indignació i condemna dels fets i el seu suport a les mesures repressives de Maura. L'excepció notable va ser la del poeta i intel·lectual conservador, catalanista i catòlic, Joan Maragall, que va distanciar-se d'aquestes posicions i assenyalava en una sèrie d'articles publicats a l'òrgan de la Lliga, *La Veu de Catalunya*, la responsabilitat de les

CLARA GISPERT

classes dirigents pel seu egoisme. Un d'aquests articles, el cèlebre “La Ciutat del Perdó”, en què demanava l'amnistia general, no va arribar a publicar-se en aquells moments en impedir-ho la direcció del diari. Eren els dies previs a l'execució de Ferrer.

Així doncs, totes les posicions polítiques i socials es radicalitzaren, resultant-ne considerablement afeblit el sistema canovista en els anys següents.

La Setmana Tràgica i la seva significació anticlerical

Els sorprenents fets de la Setmana Tràgica han estat objecte de diverses i controvertides polèmiques, que encara continuen. És clar que són una immediata conseqüència de la protesta contra una molt impopular intervenció militar al Marroc. La desfeta cubana estava molt recent, amb les seves tràgiques conseqüències pels sectors populars, a més de les injustícies en el sistema de reclutament que hem explicat anteriorment. Aquesta protesta deriva en una revolta essencialment anticlerical.

La “qüestió religiosa”, de la que l'anticlericalisme n'era una vessant, era un dels problemes essencials a Catalunya i Espanya des de l'establiment del règim liberal, i s'havia replantejat amb força des del desastre de la guerra de Cuba el 1898. L'anticlericalisme, sempre latent, estava en el substrat bàsic de molts sectors socials populars; era recollit pel republicanisme, l'anar-

quisme, el socialisme i el partit liberal dinàstic i va prendre nova força durant aquesta primera dècada del segle XX enfrontant-se al clericalisme, també reforçat, dels successius governs conservadors des del 98. L'anticlericalisme i, per altra banda, la necessitat d'enfortir la laïcitat, eren qüestions comunes als països llatins Especialment significatiu és el cas francès, en què la III República havia promulgat la llei de separació entre l'Església i l'Estat el 1905 condemnada pel papa Pius X i que portà a la ruptura de relacions entre la República francesa i el Vaticà.

Els motius dels sectors socials d'animadversió contra l'Església catòlica són molts. Per una banda, atacar-la era atacar un dels baluards del sistema de la Restauració, una institució clau del règim per la seva nítida aliança amb els grups socioeconòmics dominants.

Per altra banda, per esbrinar les motivacions populars concretes de l'anticlericalisme hi ha que examinar el tipus d'establiments religiosos que es van atacar durant aquells dies: les més nombroses van ser les institucions dedicades a l'ensenyament. La gran majoria dels centres d'ensenyament del país pertanyien a les ordes religioses. Els obrers consideraven que eren un obstacle pel desenvolupament d'un sistema escolar públic lliure i, sobretot, que transmetien un sistema ideològic dirigit essencialment a mantenir l'ordre establert i la disciplina social inculcant als obrers idees d'obediència i resignació.

També es van cremar institucions de beneficència que provocaven el ressentiment obrer per molts motius, entre els que destaquen la hipocresia descarada i l'exploració de la caritat per obtenir beneficis econòmics i que feien la competència, privilegiada per l'ordenament jurídic de l'Estat, als obrers en la prestació de petits serveis.

Per altra banda, l'atac als cercles obrers catòlics es pot explicar per que els consideraven com un centre de reclutament d'esquirols i com una competència respecte dels centres obrers republicans i socialistes. L'assalt a les ordes contemplatives sembla motivada per una curiositat macabra; per exemple, es van desenterrar cadàvers, i pel misteri i l'interès morbós de tota mena.

Respecte del per què de l'atac exclusiu a establiments de l'Església catòlica alguns prominents historiadors, com Ullman⁴, posen l'accent en l'actitud del Partit Radical, que d'aquesta manera pretenia desviar la protesta per a que no derivés en una revolució política d'incerts objectius que havien predicat però que en realitat no desitjaven, no veien convenient en aquelles concretes circumstàncies o no sabien com portar a terme. La crema de convents tindria com objectiu evitar que es convertís en una autèntica revolució. L'anticlericalisme, una de les banderes més importants del partit, hauria estat el motor de la revolta i una finalitat en si mateix, especialment pels sectors més extremistes. Era una via per donar sortida a les enormes tensions d'una societat en plena ebullició.

Altres, com Joan B. Culla⁵, ressalten l'espontaneïtat de la revolta. Considera aquesta autor que per dur a terme de manera efectiva una revolució s'haurien requerit altres condicions de les que es van donar: una direcció, un pla i una avantguarda disposada a executar-lo. L'atac als convents no va ser una maniobra planificada per la cúpula radical sinó que va ser sobre tot una explosió espontània de rancors acumulats durant dècades per les classes dominades contra l'Església Catòlica. Els motius concrets que hem esmentat més amunt actuaven com pulsions fortament arrelades a la mentalitat col·lectiva de les classes populars.

Per altre banda, Álvarez Junco⁶ aprofundeix en totes aquestes argumentacions i recorda l'escassa correlació

entre els motius racionals de protesta i el sorgiment efectiu dels moviments de rebel·lió. Insisteix en considerar l'anticlericalisme com una eina de identificació i autoafirmació popular. Era una constant cultural comuna a republicans, socialistes i anarquistes que Lerroux utilitza en els anys immediatament anteriors a la Setmana Tràgica per l'enquadrament de les masses i crear un nou partit, un nou subjecte polític per mitjà d'una sèrie de ritus, cerimònies i festivitats cíviques amb la finalitat de mobilització electoral. Lerroux i el Partit Radical van elaborar un discurs molt emocional i primitiu, carregat de violència, molt diferent del d'altres polítics reformistes que no havien sabut fer-lo amb tanta eficàcia. La nova

identitat democràtica de les classes populars es va basar en la invenció d'un enemic mític, l'Església catòlica, donant la volta al vell i efectiu procediment clerical que havia servit per a tantes persecucions.

En definitiva, podem considerar que, tot i que la societat catalana, s'havia vist radicalment transformada políticament en la darrera dècada, i

que assajava formes modernes de mobilització política des de camps ideològics contraposats (tant la Lliga, com els republicans nacionalistes, el Partit Radical o el moviment obrer que, en conjunt, significaven un desafiament formidable al sistema de la Restauració), els fets de la Setmana Tràgica, en canvi, divergien d'aquesta relativa modernització. La vaga general amb què s'inicia no deriva, fossin quins fossin els motius, cap a una revolució política moderna, sinó cap a una revolta, amb moltes motivacions de fons, de caràcter anticlerical i essencialment decimonònica, sense objectius polítics clars i d'ampli abast, ni reivindicacions concretes i factibles. ■

L'Església catòlica i el món conservador català, amb la Lliga Regionalista al capdavant, van expressar la seva indignació i condemna dels fets i el seu suport a les mesures repressives de Maura. L'excepció notable va ser la del poeta i intel·lectual conservador, catalanista i catòlic, Joan Maragall

⁴ CONNELLY ULLMANN: Ibid., p. 585-588 especialment.

⁵ CULLA I CLARÀ, JOAN B.: *El republicanisme lerrouxista a Catalunya*, Edicions Curial, 1986.

⁶ ÁLVAREZ JUNCO, J.: *El Emperador del Paralelo*, Alianza Editorial, 1990, especialment p. 371-418.